

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Т. Б. Грек,

*студентка юридичного факультету магістратури
Київського національного університету імені Тараса
Шевченка*

Г. Б. Грек,

*студент юридичного факультету Київського
національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті розглядаються питання кримінальної відповідальності юридичних осіб, представлено досвід зарубіжних країн щодо ефективності кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Ключові слова: злочин, відповідальність, кримінальна відповідальність, юридичні особи.

1 липня 2010 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», яким курс на європейську інтеграцію визначено пріоритетом зовнішньої політики України. В цьому контексті розбудова в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки та створення реальних передумов для набуття нашою державою повноправного членства у Європейському Союзі зумовили необхідність приведення національного законодавства у відповідність з європейськими стандартами, зокрема кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Цей процес досить складний і потребує переосмислення існуючих та вироблення нових принципів законодавства про кримінальну відповідальність [5].

Однією з актуальних проблем, що потребує проведення ретельного наукового дослідження, є кримінальна відповідальність юридичних осіб. В юридичній літературі вона розглядається з декількох позицій. Одна з них, яку обстоюють такі дослідники, як І. Даньшин, С. Келіна, О. Михайлов, Л. Шеховцова, Д. Каменський, полягає в тому, що запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб є актуальним рішенням. Протилежна позиція, на якій наполягають, зокрема, Є. Демський, Н. Шиманська, Є. Старчук, полягає в тому, що притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності ні з політичної, ні з соціальної, ні тим більше з юридичної точки зору не можна вважати виправданим.

Вважаємо за доцільне розглянути ці позиції більш ретельно. В статті, опублікованій 19 липня 1994 р. в газеті «Голос України» під назвою «Кримінальна відповідальність юридичної особи» [6], професор І. Даньшин зазначає, що в умовах ринкової економіки деякі підприємницькі та господарські структури, не завжди дотримуючись законодавства, приймають економічні рішення, які завдають значної шкоди інтересам громадян і суспільства в цілому. Їх діяльність нерідко несе небезпеку, а часом має ознаки кримінальних злочинів. У зв'язку з цим, як зазначає автор, виникає питання про необхідність і доцільність запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Обґрунтовуючи свою позицію, вчений посила-

ється на досвід багатьох зарубіжних країн, зокрема, США, Франції, Китаю, на рішення міжнародних організацій — Міжнародних конгресів криміналістів (1953, 1957 рр.) стосовно кримінальної відповідальності юридичних осіб. Враховуючи зібрані дані, І. Даньшин пропонує [6]:

сформувати підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб;

ввести поряд з кримінальною відповідальністю корпорацій кримінальну відповідальність фізичних осіб — керівників корпорацій;

притягувати до кримінальної відповідальності лише тих юридичних осіб, які створюються і функціонують в економіко-господарській сфері, у сфері бізнесу;

віднести до кола злочинів, за вчинення яких можуть нести відповідальність юридичні особи, особливо тяжкі економічні, господарські та екологічні злочини;

до переліку покарань винних юридичних осіб віднести: штраф, накладання обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду, заборону протягом певного часу здійснювати безпосередньо або опосередковано певний вид виробничої діяльності, вилучення з ринкового обігу певної продукції винного підприємства, вилучення частки його прибутку, спеціальну конфіскацію майна, встановлення підвищеного контролю за господарською діяльністю юридичних осіб, їх ліквідацію, повідомлення через засоби масової інформації про факт засудження юридичної особи.

Однак ці слушні в своїй більшості пропозиції, на жаль, не були враховані законодавцем при прийнятті Кримінального кодексу України 2001 р. Натомість у ст. 28 Кримінального кодексу було передбачено кримінальну відповідальність за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів злочинною організацією, її учасниками, керівництво чи координацію злочинної діяльності або забезпечення функціонування як самої організації, так і інших злочинних груп. Але постає питання: як бути в тому випадку, коли злочин середньої або невеликої тяжкості вчиняється в інтересах юридичної особи або юридична особа використовується як прикриття злочинної діяльності, що дуже часто спостерігається на практиці. Чіткої відповіді на ці запитання діюче кримінальне зако-

нодавство не дає.

Свою позицію щодо встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб професор С. Келіна аргументує тим, що притягнення фізичної особи до кримінальної відповідальності за вчинений злочин часто не змінює ситуацію на краще, оскільки злочинна діяльність організації продовжує мати місце, а шкода, яку спричиняють юридичні особи при вчиненні злочину, часто не відповідає тяжкості кримінальних покарань, а також тим санкціям, які застосовуються до них в рамках інших видів юридичної відповідальності [8].

На підставі ґрунтовного вивчення зарубіжного законодавства Л. Шеховцова дійшла висновку, що досвід деяких зарубіжних країн – не тільки англо-американської (США, Великобританія, Канада), але і континентальної правових систем (Нідерланди, Франція, Данія, Швейцарія, Бельгія, Словенія, Молдова) – демонструє можливість ефективного впливу на криміногенну ситуацію встановленням кримінальної відповідальності юридичних осіб [9].

Так, згідно зі ст. 121-2 Кримінального кодексу Франції, прийнятого 1992 р., юридичні особи, за винятком держави, підлягають кримінальній відповідальності у випадках, передбачених законом за широке коло злочинних діянь, вчинених на їх користь їхніми органами або представниками [2].

Кримінальна відповідальність юридичних осіб згідно з чинним кримінальним законодавством Франції не виключає кримінальної відповідальності фізичних осіб, які є виконавцями або іншими співучасниками злочину, причому, як зазначає О. Михайлов, кримінальна відповідальність юридичних осіб є додатковою (тільки разом з фізичними особами, а не замість них) [7].

У зв'язку з цим заслуговує на увагу та обставина, що французький Кримінальний кодекс припускає відповідальність юридичних осіб за широке коло злочинів – від злочинів, проти людства до торгівлі наркотиками, за різні види крадіжок, вимагання та шантаж, зловживання довірою, організацію фіктивної неплатоспроможності, придбання майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, посягання на системи автоматизованої обробки даних, давання хабара та торгівлю впливом, незаконне привласнення функцій, посягання на владу правосуддя щодо кримінальних справ, підробку документів, грошей, цінних паперів і ряд інших злочинів.

До юридичних осіб, що вчинили зазначені злочини, застосовуються такі покарання, як: штрафліквідація юридичної особи; заборона, остаточно або на термін не більше п'яти років, здійснювати прямо або опосередковано один або декілька видів професійної або громадської діяльності; поміщення на строк до п'яти років під судовий нагляд; закриття, остаточно або на термін не більше п'яти років, всіх закладів, або одного, або декількох закладів підприємства, що були використані для здійснення інкримінованих дій; заборона, остаточно або на строк не більше п'яти років, здійснення операцій з державними органі-

заціями; заборона, остаточно або на строк не більше п'яти років, залучення заощаджень населення; заборона на термін до п'яти років видавати чеки або використовувати кредитні картки; конфіскація предмета, який використовувався або призначався для скоєння злочинного діяння, або предмета, що є його результатом; афішування прийнятої судової ухвали або поширення інформації про нього через пресу або через будь-які аудіовізуальні засоби поширення інформації [2]. В законодавстві деяких інших країн (Австрія, Бельгія, Албанія, Іспанія, Німеччина, Італія) передбачається квазікримінальна відповідальність юридичних осіб, тобто юридична особа формально не визнається суб'єктом злочину, але до неї можуть застосовуватися різноманітні кримінальні санкції.

Л. Шеховцова вважає неправильним, що кримінальну відповідальність за діяння, вчинені на користь юридичної особи, несуть лише фізичні особи. Злочинні діяння юридичної особи не припиняються через те, що один з її працівників постане перед судом [9]. Аналогічної думки дотримується Д. Каменський, який на підставі ретельного вивчення міжнародних правових актів, зокрема Конвенції ООН проти корупції (2005 р.) та Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2003 р.), дійшов висновку, що сьогодні існує досить розвинена міжнародна нормативна база, яка охоплює чимало положень переважно рекомендаційного характеру, для запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у національні правові системи [10]. Зауважимо, що відповідно до ч. 1 ст. 26 Конвенції ООН проти корупції кожна держава-учасниця вживає такі заходи, які з урахуванням її правових принципів можуть бути необхідними для запровадження відповідальності юридичних осіб за участь у злочинах, визнаних такими Конвенцією.

Основні аргументи противників встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб в узагальненому вигляді зводяться до того, що:

- це складний процес, який потребує переосмислення існуючих принципів кримінального права та кримінальної відповідальності, і наша держава не готова до цього;
- співіснування кримінальної відповідальності юридичних осіб з традиційними для вітчизняного кримінального права принципами винної та особистої відповідальності особи несумісне. Запровадження такої відповідальності призведе до кризи не лише у теорії права, а й у правотворчій діяльності, яка справить певний негативний вплив на якість правових актів та на їх реалізацію у сфері суспільних правовідносин;
- відповідальність юридичної особи є спірним питанням з точки зору теорії права, оскільки юридична особа не може вчиняти вольові діяння;
- встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб лише із загальнопревентивною метою є недоцільним, оскільки у законі і без цього є значна кількість норм, що мають попереджувальний характер;

– це може призвести до згорання економічних перетворень, в той час як злочини вчиняються конкретними людьми, фізичними особами, які і мають нести повну юридичну, а тим більше кримінальну відповідальність.

Безпідставність більшості із названих аргументів проти встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб очевидна та має в основі неприйняття змін. Але прогрес цивілізації неможливий без певних змін, в тому числі і в законодавстві. Неупереджене вивчення юридичної літератури, міжнародних правових актів і практичної діяльності правоохоронних органів дає змогу відповісти на ряд принципових питань, пов'язаних із встановленням відповідальності юридичних осіб, і головним з них є питання про те, як воно сприятиме протидії злочинності у нашій державі.

По-перше, за оцінками спеціалістів, в Україні злочини, вчинені за допомогою юридичних осіб або в їхніх інтересах, досить поширені. Це стосується передусім рейдерського захоплення земельних ділянок під забудову, земель сільськогосподарського призначення, лісових масивів, водойм, незаконних забудов, контрабандного експорту або імпорту, незаконних дій у разі банкрутства, шахрайства з фінансовими ресурсами і ряду інших, якими заподіюється значна шкода інтересам окремих громадян та суспільства в цілому.

По-друге, шкода, яку спричиняють юридичні особи при вчиненні ними злочинів, як правило, не компенсується тими санкціями, які до них

застосовуються в рамках інших видів юридичної відповідальності, тому санкції не виконують своєї превентивної функції.

По-третє, кримінальна відповідальність юридичних осіб звичайно є додатковою і застосовується тільки разом з відповідальністю фізичних осіб, що аж ніяк не порушує принципу винної та особистої відповідальності.

По-четверте, досвід зарубіжних країн демонструє не тільки можливість, а й ефективність кримінальної відповідальності юридичних осіб, яка слугує потужним важелем впливу на тих юридичних осіб, в яких службовці під час виконання своїх професійних обов'язків здійснюють злочини з метою отримання якої-небудь вигоди для організації, не передбачаючи своєї власної вигоди.

По-п'яте, встановлення причетності юридичних осіб і їх службовців до вчинення злочинів проводиться в процесі розслідування злочину в рамках кримінального та кримінально-процесуального законодавства, тому вплив «адмінресурсу» на цей процес виключається.

На нашу думку, якщо Україна прагне набути членства у Європейському Союзі і діяти відповідно до європейських стандартів, потрібно ввести кримінальну або квазікримінальну відповідальність юридичних осіб, як це зробила значна частина європейських держав. Першим кроком у цьому напрямі був Закон України «Про відповідальність юридичних осіб за корупційні правопорушення». Настав час для наступних кроків.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
2. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Голубко, Н. Е. Крылова. – СПб, 2002.
3. Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.
4. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення правопорушень : Закон України від 5 січня 2011 р. [втратив чинність на підставі Закону України № 2808-17] // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 45. – Ст. 692.
5. Кошкарів О. О. Передумови реформування Кримінального кодексу України та створення законодавства про кримінальні проступки // Форум права. – 2009. – №1. – С. 236-241.
6. Даньшин І. Кримінальна відповідальність юридичної особи // Голос України. – 1994. – 19 липня.
7. Михайлов О. О. Основні риси інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у країнах континентальної правової сім'ї // Адвокат. – 2008. – №1. – С.8-13.
8. Келина С. Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового УК РФ / С. Г. Келина // Уголовное право: новые идеи. – М., 1994. – С. 50-60.
9. Шеховцова Л. І. Про доцільність встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб (досвід іноземних держав) / Л. І. Шеховцова // Інтернет-конференція з кримінальної юстиції 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jurlugansk.ucoz.org/publ/9-1-0-20>
10. Каменський Д. В. До питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб: міжнародно-правовий досвід / Д. В. Каменський // Інтернет-конференція з кримінальної юстиції 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jurlugansk.ucoz.org/publ/9-1-0-97>
11. Кузнецова Н., Вельцель Л. Уголовное право ФРГ / Н. Кузнецова, Л. Вельцель. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 214 с.

Грек Т. Б., Грек Г. Б. Проблемы уголовной ответственности юридических лиц

В статье исследуются вопросы уголовной ответственности юридических лиц, также представлен опыт зарубежных стран касательно эффективности уголовной ответственности юридических лиц.

Ключевые слова: преступление, ответственность, уголовная ответственность, юридические лица

Grek Tetyana, Grek Glib. Problems of criminal responsibility of legal entities

The article deals with the questions of criminal responsibility of legal entities, also the foreign countries' experience concerning effectiveness of legal entities criminal responsibility is presented.

Key words: crime, responsibility, criminal responsibility, physical persons, legal entities